

НЕДОЛІКИ У НОРМАТИВНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ ПОРІВНЯНО ІЗ ЗАРУБІЖНИМ ДОСВІДОМ

DRAWBACKS OF FARMING LEGAL REGULATORY FRAMEWORK IN UKRAINE COMPARED TO THE FOREIGN EXPERIENCE

Івашенко В.В., студентка IV курсу
міжнародно-правового факультету

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню одного з актуальних питань аграрного права – інституту фермерських господарств. Інтерес до вивчення цього питання зумовлюється тим, що розвиток і дієве функціонування фермерських господарств сприяє посиленню національної економіки, зростанню зайнятості населення, а також реалізації аграрної політики держави, спрямованої на забезпечення продовольчої безпеки країни, наповнення внутрішнього ринку доступними за ціною якісними продуктами харчування, створення конкурентних переваг при виробництві та збуті продукції і сільськогосподарської сировини на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Фермерство – одна з найперспективніших організаційно-правових форм ведення ефективного сільськогосподарського виробництва, досконаліший крок на шляху підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва та зацікавленості товаровиробника у кінцевих результатах праці. Виникнення фермерських господарств пов'язано із реалізацією аграрної реформи в Україні після здобуття незалежності. Їх поява мала на меті перехід від державного монополізму в сільському господарстві до приватного виробництва. Нині фермерські господарства є розповсюдженим суб'єктом аграрного господарювання, забезпечують передачу досвіду із покоління в покоління та формування селянських династій.

Ефективне функціонування фермерських господарств як самостійних суб'єктів господарювання можливе за умови належного законодавчого забезпечення. Однак у зв'язку з останніми змінами чинного законодавства науковці недостатньо уваги приділяють змінам фермерського законодавства та можливим подальшим напрямкам його удосконалення. Тому аналіз законодавства про фермерство в умовах розвитку аграрно-промислового комплексу (далі – АПК) та підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва є важливим.

Ключові слова: аграрне право, фермерське господарство, аграрна політика держави, зарубіжний досвід, фермерське законодавство, сільськогосподарське виробництво, продовольча безпека країни.

The article is devoted to the research of one of the topical issues of agrarian law – the Institute of Farms. Interest in the study of this issue is conditioned by the fact that the development and effective functioning of farms contributes to the strengthening of the national economy, the growth of employment, as well as the implementation of the agrarian policy of the state aimed at ensuring the country's food security, filling the domestic market with affordable competitive food products creating advantages in production and marketing of products and agricultural raw materials in the domestic and foreign markets.

The emergence of farms is linked to the implementation of agrarian reform in Ukraine since the proclamation of the independence. Their appearance was aimed at the transition from state monopoly in agriculture to private production. Nowadays, farms are a widespread subject of agricultural management, providing the transfer of experience from generation to generation and the formation of peasant dynasties.

Effective functioning of farms as standalone entities is the subject to proper legislative support. However, considering recent changes in the current legislation, scientists are not paying enough attention to the changes in the farm legislation and the possible further directions for its improvement. Therefore, the analysis of agricultural legislation in the context of the development of agroindustrial complex and improving the efficiency of agricultural production is important.

Key words: agrarian law, farming, agrarian policy of the state, foreign experience, farming law, agricultural production, food safety of country.

Фермерство – одна з найперспективніших організаційно-правових форм ведення ефективного сільськогосподарського виробництва, досконаліший крок на шляху підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва та зацікавленості товаровиробника у кінцевих результатах праці. Виникнення фермерських господарств пов'язано із реалізацією аграрної реформи в Україні після здобуття незалежності. Їх поява мала на меті перехід від державного монополізму в сільському господарстві до приватного виробництва.

Нині фермерські господарства є розповсюдженим суб'єктом аграрного господарювання, забезпечують передачу досвіду із покоління в покоління та формування селянських династій. Ефективне функціонування фермерських господарств як самостійних суб'єктів господарювання можливе за умови належного законодавчого забезпечення. Тому аналіз законодавства про фермерство в умовах розвитку АПК та підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва є важливим.

Метою статті є визначення поняття та ознак фермерського господарства, дослідження фермерського законодавства у плані регулювання діяльності фермерських господарств за законодавством України, виявлення недоліків, аналіз досвіду зарубіжних країн.

Питання діяльності та розвитку фермерських господарств досліджувало багато вітчизняних науковців, серед яких М.Я. Ващишин, М.С. Долинська, В.П. Жушман,

П.Ф. Кулинич, Л.В. Логуш, Н.М. Оніщенко, О.О. Погрібний, Т.П. Проценко, Н.І. Титова, В.Ю. Уркевич, Г.В. Чубукова, М.В. Шульга та інші. Проте з урахуванням стрімкого розвитку сучасного суспільства і появи значної кількості проблемних аспектів, питання належного законодавчого забезпечення функціонування фермерських господарств зберігають свою актуальність і вимагають постійного аналізу та дослідження.

На законодавчому рівні поняття «фермерського господарства» закріплено у ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про фермерське господарство», відповідно до її положень фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону [1]. У ч. 1 ст. 114 Господарського кодексу України, фермерське господарство визначено як форму підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції [2].

Остання редакція Закону України «Про фермерське господарство» діє зі змінами, внесеними згідно із Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності

сімейних фермерських господарств» від 31 березня 2016 р. [3]. Відповідно до цих змін, істотно змінився підхід до розуміння юридичної сутності фермерського господарства, порядку його створення й функціонування. Так, згідно з ч. 4 ст.1 ЗУ «Про фермерське господарство» в редакції від 31.03.2016 воно підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа-підприємець. Цим було покладено край тривалій дискусії, чи обов'язково фермерське господарство потребує статусу юридичної особи.

Якщо порядок започаткування фермерського господарства фізичною особою-підприємцем частково врегульований (ст. 8¹ Закону України «Про фермерське господарство»), то земельні, майнові та інші відносини між учасниками такого господарства залишаються сьогодні прогалиною в законодавстві. Адже більшість положень Закону України «Про фермерське господарство», які регулюють земельні й майнові відносини у фермерських господарствах, визначають підстави та порядок припинення діяльності фермерських господарств, стосуються лише господарств зі статусом юридичної особи й не можуть бути застосовані до фізичних осіб-підприємців.

Значення внесених змін до Закону України «Про фермерське господарство» є двояким: з одного боку, позитивним є спрощення порядку створення фермерського господарства та розширення можливостей багатьох громадян щодо його ведення, з другого боку, ці зміни призвели до змішування понять «фермерське господарство» й «фермер». Виходячи зі змісту внесених змін, «фермерське господарство» розглядається лише як форма підприємницької діяльності, а не самостійний суб'єкт господарювання чи суб'єкт правовідносин, що істотно впливає на розуміння сутності та юридичних ознак такого господарства.

Організаційно-правова форма визначає вид документу, на основі якого діє фермерське господарство. Для юридичної особи таким документом є статут, а для сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи, що організовується фізичною-особою підприємцем, – договір про створення сімейного фермерського господарства.

Фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства, за умови, що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України.

Фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується на основі діяльності фізичної особи-підприємця і має статус сімейного фермерського господарства за умови використання праці членів такого господарства, якими є виключно фізична особа-підприємець та члени її сім'ї відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України [1]. Ст. 3 Сімейного кодексу України встановлює, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [4].

М.М. Осипова і Н.В. Доброва виокремлюють чотири форми фермерського господарства, а саме:

- 1) фермерське господарство – юридична особа;
- 2) сімейне фермерське господарство – юридична особа;
- 3) фермерське господарство – фізична особа-підприємець;
- 4) сімейне фермерське господарство – фізична особа-підприємець.

Вони вважають, що для визначення фермерського господарства як сімейного фермерського господарства необхідна наявність двох критеріїв:

- 1) у його господарській діяльності обов'язково використовується праця членів сім'ї, залучити до роботи інших громадян можна, але виключно для виконання сезонних та окремих робіт;
- 2) керівником сімейного господарства обов'язково має бути один із членів сім'ї. Тобто голова сімейного фермер-

ського господарства не може доручати виконання своїх обов'язків особі, яка працює за контрактом [5, с. 99].

При вивченні фермерського господарства неможливо не звернути увагу на ознаки, властиві цьому інституту. Так, М.Я. Ващишин до юридичних ознак фермерського господарства відносить:

- 1) воно є самостійним суб'єктом господарювання – підприємством;
- 2) фермерське господарство є сільськогосподарським товаровиробником, зокрема сільськогосподарським підприємством;
- 3) предметом діяльності фермерського господарства є сільськогосподарське виробництво, переробка та реалізація власно виробленої сільськогосподарської продукції обсягом, що перевищує 75% від валового доходу;
- 4) метою діяльності фермерського господарства є отримання прибутку, що характеризує його як суб'єкта підприємницької діяльності;
- 5) діяльність фермерського господарства характеризується підвищеним ступенем виробничого підприємницького ризику;
- 6) користується особливою державною підтримкою;
- 7) є родинно-сімейним об'єднанням членів однієї сім'ї або інших родичів;
- 8) ведення фермерського господарства здійснюється на професійній основі;
- 9) членами фермерського господарства можуть бути лише громадяни України;
- 10) ведення фермерського господарства здійснюється, зазвичай, у сільській місцевості;
- 11) фермерське господарство має право найму робочої сили [6, с. 264].

Згідно з абз. 1. п. 209.6. ст. 209 Податкового кодексу України сільськогосподарським вважається підприємство, основною діяльністю якого є постачання вироблених (наданих) ним сільськогосподарських товарів (послуг) на власних або орендованих основних фондах, а також на давальницьких умовах, в якій питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг становить не менш як 75 відсотків вартості всіх товарів/послуг, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно.

Оскільки п.п. 14.1.235. п. 14.1. ст. 14 Податкового кодексу України та ст. 1 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», сільськогосподарським товаровиробником визнають лише юридичну особу, доцільно визначити фермерське господарство як виробника сільськогосподарської продукції. Це зумовлено тим, що відповідно до ст. 1 ЗУ «Про сільськогосподарський перепис» виробники сільськогосподарської продукції – юридичні особи всіх організаційно-правових форм господарювання та їх відокремлені підрозділи, фізичні особи (фізичні особи-підприємці, домогосподарства), які займаються сільськогосподарською діяльністю, передбаченою класифікацією видів економічної діяльності, мають у володінні, користуванні або розпорядженні землі сільськогосподарського призначення чи сільськогосподарських тварин [7].

Крім того, Н.І. Титова [8, с. 169] та М.С. Долинська [9, с. 150] виділяють такі юридичні ознаки фермерського господарства: окремий господарюючий аграрний суб'єкт; своєрідна форма підприємництва, яка може здійснюватися лише громадянами України; добровільність; членський характер відносин; сімейно – трудове об'єднання; суб'єкт сільськогосподарського землевикористання; своєрідний різновид індивідуальної трудової діяльності.

Не можна не зазначити, що досвід функціонування фермерських господарств в Україні показав, що у своїй діяльності вони стикаються з низкою проблем, частина з яких зумовлена, зокрема, недоліками вітчизняного нормативно-правового регулювання.

На думку С.В. Гринчука, розвиток фермерських господарств стримується недостатньо ефективним державним регулюванням, стимулюванням та бюджетною підтримкою їх діяльності, відсутністю дієвих засобів забезпечення фермерських господарств достатнім матеріально-технічним обладнанням. Одним із інструментів для стимулювання повинно стати пільгове іпотечне кредитування фермерських господарств на цілі: вирощування трудозатратних продуктів харчування, концентрації більшої кількості землі, диверсифікації їх діяльності, взяття участі у розбудові інфраструктури села [10, с. 18].

Стратегія диверсифікації полягає у випуску якісно нових товарів та пошуку нових каналів збуту. До інших проблем розвитку фермерського господарства України відносять: відставання від сучасних тенденцій запровадження інноваційних технологій ведення сільського господарства через їх дорожнечу; відсутність кредитних механізмів підтримки малих фермерів, оскільки комерційна банківська система не орієнтована на задоволення потреб малих фермерських господарств у кредитних ресурсах; спотвореність у цінах на рослинницьку і тваринницьку продукцію на користь першої, що гальмує розвиток фермерства у тваринництві; недосконалість механізму довгострокового кредитування та оподаткування фермерських господарств; низьке та неефективне інформаційно-консультаційне забезпечення фермерів; брак розфасовки насіння, гербіцидів та інших матеріалів дрібними партіями [11, с. 112].

Для подолання зазначених проблем дослідники пропонують: розробку регіональних програм підтримки фермерських господарств, які будуть фінансуватися за рахунок коштів місцевих органів самоврядування і спрямовуватися на виробництво тих видів сільськогосподарської продукції, щодо яких спостерігається дефіцит у регіоні; створення передумов для формування об'єктів ринкової інфраструктури на кооперативних засадах та організацію наукового супроводу [12, с. 82].

О.Д. Костур звертає увагу на те, що майже не врегульованими у чинному законодавстві України залишаються трудові відносини у фермерських господарствах, адже використання праці у сільськогосподарському виробництві має свої характерні особливості [13, с.75]. Також науковці наголошують на тому, що питання стосовно фізичних осіб-підприємців, які можуть створювати фермерські господарства достатньо чітко не виписані. Зокрема незрозумілим є питання щодо оподаткування фермерських господарств, які зможуть набути статусу фізичної особи-підприємця.

Як зауважують М.М. Осипова та Н.В. Добрава «щодо спрощеної системи оподаткування, то на четвертій групі мають право перебувати сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75%. Також зазначається, що сільськогосподарський товаровиробник – це юридична особа, а тому фізична особа не може перебувати на четвертій групі оподаткування. Не чітко вказано в законі, до якої групи спрощеної системи оподаткування будуть належати ті фермерські господарства, які зареєструють свої фермерські господарства у формі фізичної особи-підприємця» [11].

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про фермерське господарство», фермерське господарство підлягає державній реєстрації в порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, за умови набуття громадянином України або кількома громадянами України, які виявили бажання створити фермерське господарство, права власності або користування земельною ділянкою [1]. Проте Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» не

містить жодних вимог щодо необхідності подання для державної реєстрації фермерського господарства документів, які підтверджують право на земельну ділянку (до 2015 р. спеціальна вказівка про додаткове подання таких документів для реєстрації фермерського господарства передбачалася ст. 24 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» у старій редакції). Тому в цій частині положення ст. 8 Закону України «Про фермерське господарство» і ст. 17 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» потребують узгодження між собою.

З метою сприяння діяльності фермерських господарств в Україні та подолання існуючих проблем їх функціонування доцільним є вивчення досвіду зарубіжних країн у галузі регулювання зазначеної сфери суспільних відносин. Зокрема, досвід країн Західної Європи показує, що ефективність виробництва вища там, де розміри землекористування перевищують 100 га, а у США – 400 га. При цьому досягається повна трудова зайнятість фермера і найвища ефективність використання капіталу.

Від розміру господарства залежить ефективність використання техніки, транспорту та інших основних виробничих фондів, трудових ресурсів і виробництва в цілому [12]. На думку Л.В. Логуш, фермерський рух є невід'ємним складником частиною всієї історії США. Вона зазначає, що «сімейні ферми відразу здобули в США високий не лише економічний, а й соціальний статус. Це сталося завдяки створенню державою винятково пільгових умов для виникнення таких ферм, особливо на початковій стадії їх розвитку. Безоплатне або за невелику плату надання земель, допомога насінням, технікою, інформацією – така державна підтримка фермерського руху в США сприяла швидкому становленню фермерства» [12]. Одним із давніх і стабільних напрямів аграрної політики в США є державне кредитування фермерської діяльності. Існує спеціальне Управління фермерських кредитів (Farmers Credit Administration) та система спеціальних федеральних земельних банків, їх асоціацій, банків-посередників, які наділені правом надавати різноманітні пільги фермерам. Прямі гарантовані урядові кредити або гарантії кредитів, наданих фермерам банками, забезпечує МСГ («Адміністрація Фермерський Дім»). За допомогою кредитів фінансуються від 35 до 70% сукупних фермерських програм [14].

Загалом дослідники схиляються до думки, що найоптимальнішим шляхом удосконалення і полегшення функціонування фермерських господарств в Україні є кооперація. Як зазначає Н.І. Титова «фермерські кооперативи займають зараз чинне місце в кооперативному русі в більшості зарубіжних країн і є одними з найпотужніших. Фермерські кооперативи та інші об'єднання у цій сфері є різними в різних країнах. Але здебільшого вони створюються для інтеграції зусиль у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, а особливо – в сфері надання різноманітних послуг.

Як масові самодіяльні організації аграрних товаровиробників вони вступають у правові відносини з промисловими виробниками, формуючи тим самим агропромисловий комплекс країни» [8]. В.М. Хомка зауважує, що корисним для агропромислового виробництва України може бути кооперативна діяльність Скандинавських країн у сфері переробки і реалізації продукції. Так, у Швеції через кооперативи реалізується 98% молока, виробленого фермерськими господарствами, 80% – птиці і тварин, понад 80% – зерна, 75% – яєць, забезпечується до 60% постачання засобів виробництва [15].

Р.П. Любар стверджує, що створення фермерами обслуговуючого кооперативу забезпечить фермерам формування великих партій сільськогосподарської продукції, що позитивно вплине на підвищення рівня закупівельних цін, краще використання техніки через оптимальний її

розподіл [16]. Відповідно до ст. 26 ЗУ «Про фермерські господарства» фермерські господарства разом з іншими сільськогосподарськими товаровиробниками мають право створювати обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи, кооперативні банки, спілки, інші об'єднання, а також бути засновниками (учасниками) господарських товариств [1]. В той же час варто зазначити, що наразі кооперація фермерських господарств в Україні недостатньо розвинена.

Отже, фермерські господарства посідають особливо важливе місце в Україні як аграрної держав. Вони спря-

мовані на гарантування продовольчої безпеки, є інструментом політики зайнятості сільського населення, економічною основою сільської місцевості, а законодавство про фермерство в Україні є важливим інститутом аграрного законодавства України. Проте сьогодні ми спостерігаємо безліч проблем у вирішенні яких допоможе створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, що об'єднували б фермерські господарства, а також запровадження державного кредитування фермерської діяльності та податкових пільг, спрощення процедури отримання державної підтримки фермерськими господарствами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 № 973-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
3. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України від 31.03.2016 № 1067-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>.
4. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
5. Осипова М.М., Доброва Н.В. Фермерські господарства України: особливості, проблеми, перспективи розвитку. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2016. № 10. С. 98–122.
6. Ващишин М. Юридичні ознаки фермерського господарства. *Вісн. Львів. ун-ту. ім. І. Франка*. 2011. Вип. 53. С. 263–269.
7. Про сільськогосподарський перепис: Закон України від 23.09.2008 № 575-VI // *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 9. Ст. 115.
8. Титова Н.І., Ващишин М.Я. Фермерське господарство як організаційно-правова форма реалізації громадянами України прав на землі *Збірник наукових статей / за ред. Н.І. Титової*. 2005. С. 167–193.
9. Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів, 1999. 182 с.
10. Гринчук С.В. Фермерські господарства в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Агросвіт*. 2013. № 2. С. 17–20.
11. Осипова М.М., Доброва Н.В. Фермерські господарства України: особливості, проблеми, перспективи розвитку. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2016. № 10. С. 98–122.
12. Демчак І.М. Фермерські господарства: сучасний стан та проблеми розвитку. *Продуктивність агропромислового виробництва*. 2016. № 28. С. 43–49.
13. Костур О.Д. Фермерське господарство як організаційно-правова форма ведення товарного сільськогосподарського виробництва в Україні та державах СНД: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 35. С. 171–183.
14. Логуш Л.В. Фермерство в США: правові аспекти (досвід для України): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.06 / Л.В. Логуш; Львівський державний університет ім. І. Франка. Львів, 1997. С. 7.
15. Хомка В.М. Організаційно-правові засади функціонування фермерських господарств. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2008. Вип. 18. С. 244.
16. Любар Р.П. Розвиток фермерських господарств та підвищення ефективності їх функціонування : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / Р.П. Любар. Київ : Б.в., 2009. С. 17.